

УДК 343.352

Ю.А. Комісарчук,
М.В. Кириченко,
В.В. Мельник

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ГЕНЕЗИСУ ПОНЯТТЯ КОРУПЦІЇ

З метою методичного забезпечення формування реальної стратегії протидії корупції як соціального явища на основі аналізу антикорупційного законодавства та правозастосовної практики, досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців розглядаються положення науково-теоретичного і практичного характеру про поняття «корупція» та про суб'єктів корупції.

Ключові слова: корупція, корупціонер, корупційні діяння, хабарництво, хабар, злочинність, організована злочинність, посадова особа, державний службовець.

С целью методического обеспечения формирования реальной стратегии противодействия коррупции как социальному явлению на основе анализа антикоррупционного законодательства и правоприменительной практики, исследований отечественных и зарубежных ученых рассматриваются положения научно-теоретического и практического характера о понятии «коррупция» и субъектах коррупции.

Ключевые слова: коррупция, коррупционер, коррупционные деяния, взятка, взяточничество, организованная преступность, должностное лицо, государственный служащий.

With the aim of the methodical provision of forming the real strategy of counteracting corruption as a social phenomenon on the basis of the analysis and the anti-corruption legislation and law enforcement, researches of the Ukrainian and foreign scholars the principles of a scientific-theoretical and practical character concerning the concepts “corruption” and “subjects of corruption” are considered.

Key words: corruption, corrupter, corruption acts, bribery, bribe, criminality, organized crime, official, public official.

Постановка проблеми. У теоретичному і практичному плані для організації боротьби зі злочинністю важливо уточнити поняття «корупція», оскільки «без з'ясування сутності корупції неможливо визначити реальні цілі боротьби й адекватні засоби їх досягнення». При цьому необхідно розуміти, що корупція – це явище, а не склад злочину [1, с. 13–14]. Так, ст. 9 Закону України «Про боротьбу з

корупцією» визначає корупцію як «діяльність осіб, уповноважених на виконання державних функцій, спрямовану на незаконне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг», а це далеко від правової визначеності [2, с. 34].

Досить часто корупцію називають обов'язковим елементом організованої злочинності, а в публікаціях, які висвітлюють проблеми боротьби з цим явищем, як на його невід'ємну рису вказують наявність ознак організованої злочинності [3, с. 42]. Тобто ці явища розглядаються не як самостійні соціальні феномени, а лише як складові один одного. Як наслідок – поєднання функцій по боротьбі з організованою злочинністю і з корупцією в одних апаратах, що зобов'язує їх надавати пріоритет напрямкам, що не вимагають розробки і впровадження принципово нових засобів і прийомів боротьби зі злочинністю, а може забезпечуватися використанням найпростіших методів, зокрема зведенням боротьби з корупцією до виявлення і розкриття фактів вимагання й отримання хабарів посадовими особами органів державної влади і управління [4, с. 106–107]. Крім того, слід зазначити, що відсутність чіткого науково-практичного поняття «корупція» супроводжується часто нерозумінням і значними розбіжностями в трактуванні цього явища населенням у досить широкому сенсі: від «хабарництва» до «зловживання владою» та «мафії при владі».

Стан дослідження. У словниках дається чітке тлумачення: корупція – підкуп, порча. За сучасною термінологією корупція – це підкупність, продажність посадових осіб, громадських діячів [5]. А за радянських часів енциклопедичне трактування корупції зводилося до однозначного визначення її тільки як злочину, що проявляється у прямому використанні посадовою особою прав, наданих йому відповідно до посади з метою збагачення [6, с. 523].

У юридичному словнику, виданому за адміністративно-командної системи, терміну «корупція» нема, бо він не використовувався у правовій практиці. Не було й відповідних статей ані у КК Української РСР, ані у Кодексі про адміністративні правопорушення. Немає їх у таких кодексах і зараз. Поняття «корупція» тоді асоціювалося з хабарництвом. Воно розглядалося як злочин, що полягає в одержанні службовою особою особисто або через посередників матеріальних цінностей або будь-якого іншого майна чи майнових вигод за виконання або невиконання в інтересах того, хто дає хабар, будь-якої дії, яку службова особа повинна була або могла вчинити з використанням свого службового становища [7, с. 601].

Тепер правники корупцію розглядають як суспільно небезпечне явище у сфері політики або державного управління, що проявляється у

навмисному використанні представниками влади свого службового становища для протиправного отримання майнових та немайнових благ і переваг у будь-якій формі, а також як підкуп цих осіб [8, с. 288].

Про різні аспекти корупції писали К.М. Абдієв, Г.Н. Борзенков, А.І. Бутенко, О.П. Дудоров, В.С. Комісарова, М.І. Камлик, В.П. Кувалдин, О. Кужель, Н.Ф. Кузнецова, В.К. Лапенков, В.С. Лукомський, В.В. Лунєєв, М.І. Мельник, Е.В. Невмержицький, В.В. Панкратов, П.М. Панченко, В.І. Попов, В.М. Попович, С.Д. Пундей, Е.П. Рязанов, К.В. Сурков, Е.І. Темнов, О.В. Филимонов, В.І. Чекальний, М.П. Яблоков та інші. У їх публікаціях натрапляємо на різні формулювання поняття «корупція», адже усі вони оцінюють це суспільне явище за різними критеріями. Спільним є те, що кожен виходить із розуміння серйозної небезпеки корупції для державних інтересів. Відзначається й те, що для конкретної особистості та її сім'ї це додатковий прибуток, тому саме в цьому і полягає спонукальний мотив корупційного діяння.

Виклад основних положень. Насамперед звернемо увагу на деякі з підходів до визначення самого поняття «корупція» та його складових, виділення характерних ознак. Так, В.І. Попов вважає, що корупція відображається у трьох аспектах: політичному, соціально-економічному і правовому [9, с. 56].

Прихильниками політичного аспекту формулювання поняття «корупція» є Сар. Дж. Пундей, М. Тихоміров, К.М. Абдієв, К.В. Сурков, В.К. Євтушевський, М.П. Яблоков, які визначають корупцію як зловживання державною владою, посадою та службовим становищем з метою отримання матеріальної винагороди. Вона носить характер злочинної діяльності у політичній сфері, що призводить до дискредитації апарату державного управління. Тим самим завдаються матеріальні й моральні збитки державному устрою, репутації політичної влади, престижу країни на міжнародній арені. Корупція пов'язана з підкупом осіб, які перебувають на державній або громадській службі, з одержанням ними додаткових доходів, благ і переваг за вчинення умисних дій або бездіяльність. Так, М.П. Яблоков підкреслює, що корупція передбачає систематичний підкуп посадових осіб законодавчої, виконавчої та судової влади, громадських та політичних діячів, який спричиняє прийняття ними рішень, що порушують закон або неписані суспільні норми, та їх здійснення часто на користь кримінальних структур [10, с. 342].

Як суто соціально-економічне явище досліджують корупцію Н. Кузнецова, О. Дудоров, В. Комісарова, П.М. Панкратова, К. Футей та інші. Вони розглядають корупцію однією із функцій управління суспільством, які базуються на економічному ґрунті. Як функція

управління, вона має соціальне забарвлення, а за своєю сутністю це економічна категорія.

На нашу думку, ці науковці однобічно оцінюють таке складне правове, політичне і соціальне явище, наділяючи його лише економічним забарвленням, адже корупція багатогранна, оскільки має комплексний характер. До речі, так її характеризують і В.В. Лунєєв, М.І. Мельник та інші вчені. Зокрема, В.В. Лунєєв зазначає, що корупція – термін соціально-правовий, кримінологічний, який включає в себе злочини та порушення, пов'язані з використанням службового становища в особистих або групових цілях [11, с. 9]. А М.І. Мельник наголошує, що корупцію можна розглядати як різновид соціальної корозії, яка роз'їдає і руйнує органи державної влади, державу і суспільство в цілому. В її основі лежать такі вікові традиції взаємодії в суспільстві, як «послуга за послугу», «do ut des» («даю, щоб ти дав») [12, с. 34].

Отже, у самій суті корупції ніби закладено дві нерівні частини: власне етичні відхилення та правопорушення. Однак цим «дуалізм» корупції не вичерпується. Нерідко вона виражається, з одного боку, у використанні службовцем свого статусу для отримання незаконних переваг (продажність), а з іншого – у наданні останньому таких переваг [13, с. 22].

Серед представників цієї позиції найзмістовніше, на наш погляд, висловили концептуальний підхід до визначення поняття «корупція» М.І. Мельник, В.І. Попов і А.А. Вишняков. Вони вбачають у корупції цілу систему зі складною структурою взаємопов'язаних елементів політичного, соціального, правового, ідеологічного, філософського і морального характеру. Політичний аспект виражається у позбавленні апарату управління можливості проводити державну політику. Тоді громадянин залежить не від законів, які регламентують державні відносини, а від свавілля скорумпованого чиновника [9, с. 27]. Проникнення корумпованих та кримінальних осіб у владу призводить до серйозних негативних наслідків: знижується довіра до влади, люди перестають вірити процедурі її формування; спостерігається відчуження влади від суспільства та громадських інститутів; девальвується значення права та закону як інструментів регулювання громадського життя [14, с. 73]. У цьому сенсі В.В. Лунєєв зазначає, що політична корупція – реальний і сильнодіючий фактор, який підриває основні принципи демократії. «Влада – гроші – влада – власність», зав'язані в один порочний вузол, де більшість державних структур діють на комерційній основі, політична корупція створює надзвичайну небезпеку [15, с. 71].

Ідеологічний аспект полягає в тому, що у державного службовця панує своя ідеологія, відокремлена від державної, ідеологія злочинного світу. Платформою такої ідеології служить і особлива суб'єктивістсько-ідеалістична філософія М. Канта й А. Авенаріуса, коли світ існує, умовно кажучи, тільки у моїй свідомості, а без неї його нема; яким я його уявляю, таким він і є. Тому співвідношення між благочинним діянням і злочином встановлює кожна особа сама собі. Хибна ідеологічно-філософська платформа скорумпованого державного службовця впливає і на громадян, які з ним контактують. Це підриває прийняту в державі ідеологію. Соціально-економічні аспекти корупції полягають у спотворенні корумпованим державним апаратом соціальної політики і економіки держави. До цього слід додати і масовий допуск кримінальних елементів до економічних важелів управління.

Правова складова корупції відображається у гальмуванні прийняття необхідних законів або прийняття таких, які дають можливість неоднозначного їх тлумачення.

Дехто з науковців вбачає у корупції суто правову структуру як первинну основу протиправної діяльності чи бездіяльності. Соціально-економічні і політичні чинники корупції є вторинними або надбудовою над її правовою основою. Такої думки дотримуються П. Панченко, А.Н. Волобуєв, А. Гуров, О. Кожушко, Є. Темнов. Вони розглядають корупцію як суто протиправну діяльність, яка полягає у підкупі державних службовців і громадських діячів, хабарництва та зловживанні службовим становищем, розкраданні державного, колективного або приватного майна, нецільовому використанні бюджетних коштів, зайнятті чиновниками підприємницькою діяльністю, сприянні з корисливою метою комерційній діяльності певних осіб, наданні їм необґрунтованих переваг і пільг, призначенні на посади некомпетентних осіб тощо.

Найвдаліше, на наш погляд, визначення поняття «корупція» запропонували М. Камлик і Є. Невмержицький. Розкриваючи його сутність, вони вважають за доцільне законодавчо підтвердити дефініцію: корупція – це діяльність державних службовців, пов'язана зі зловживанням службовим становищем з метою отримання незаконних прибутків та пільг матеріального характеру. Розкриваючи багатоплановий характер цього зловживання, вони пов'язують її із організованою злочинністю, розглядаючи їх як єдине ціле [16, с. 71]. Визначення цих понять має велике значення не тільки в теоретичному, а й у прикладному аспекті, адже корупційна ситуація в Україні стала настільки небезпечною, що «душить» фактично всі верстви населення. Суб'єкти корупції зорієнтовані на максимальне використання

можливостей для особистого збагачення за рахунок помилок, допущених під час реформування економіки. Крім того, стає все очевиднішим прагнення злочинних елементів закріпитися і зайняти провідне місце в економіці з метою продовження злочинної діяльності у політичній сфері.

Висновок. Отже, на підставі викладеного вважаємо, що хоча більшість визначень поняття «корупція» достатньо обґрунтовані, враховують специфічні особливості окремих економічних і соціальних систем, не суперечать одне одному, проте вони нерідко відображають лише окремі сторони об'єкта, що вивчається. Це пояснюється тим, що корупція – «багатоаспектне соціально-економічне, політичне та моральне явище, що складається з цілого комплексу протиправних дій і неетичних вчинків», а отже, досить складно дати єдине, вичерпне визначення цього поняття, яке б відрізняло корупційні явища від таких, що не є корупційними в усіх випадках; включало б повний перелік службових посадовців, які працюють у державних установах і організаціях; поєднувало б усі її форми (оскільки кримінальні прояви корупції є лише однією з її форм, їх існує набагато більше: лобізм, земляцтво, кумівство, сімейність і т.п.); з однієї сторони враховувало би взаємозв'язок, а з іншої відмежовувало від понять хабарництво та організована злочинність [17, с. 13].

Навіть якщо не намагатися включити у визначення поняття «корупції» всі можливі ознаки, форми і функції, а вказати тільки ті з них, що є для неї визначальними (а це буде зробити проблематично, оскільки, як ми вже казали, науковці оцінюють це суспільне явище з різних аспектів і критеріїв підходу) дати однозначну трактовку цьому явищу складно. Влучно зауважив доктор Сар Дж.Пундей: «Корупція не є інфекцією, яку раптом може «підхопити» здорове суспільство. Вона є наслідком явищ і тенденцій політики, економіки та розвитку держави. Жодна країна не була ніколи повністю вільною від неї...» [18, с. 85]. Саме тому досить важко врахувати, сформулювати і вмістити в одне єдине визначення таке складне соціальне (скоріше асоціальне) явище, яке загрожує не тільки демократичному розвитку, але й фінансовій та економічній безпеці держави.

1. Организованная преступность – 2 / под ред. А.И. Долговой, С.В. Дьякова. – М., 1993. – 178 с.

2. Карпов Н.С. Злочинна діяльність: [монографія] / Н.С. Карпов – К.: вид-во С. Семенка, 2004. – 310 с.

3. Щур Б.В. Тактика нейтралізації протидії розслідуванню злочинів, вчинених організованими групами: [монографія] / Б.В. Щур / за ред. В.Ю. Шепітька. – Х.: Гриф, 2005. – 176 с.

4. Шиманський Ф.В. До питання про ефективність виконання закону України «Про боротьбу з корупцією» / Ф.В. Шиманський // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 1998. – № 1
5. Див.: Словник юридичних термінів / Ф. Андерш, В. Винник, А. Красницька та ін. – К.: Юрінком, 1994. – 320 с.; Словарь русского языка: [в 4-х т.]. – М.: Наука, 1983. – Т. 2. – 640 с.
6. Большая советская энциклопедия: / гл. ред. А.М. Прохоров.: [в 30-ти т.] – М.: Советская энциклопедия, 1973. – Т. 12. – 613 с.
7. Юридичний словник. – К.: Редакція УРЕ, 1984. – 850 с.
8. Большой юридический словарь / под ред. А.Я. Сухарева, В.Е. Крутских. – 2-е изд., пере раб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 704 с.
9. Попов В.И. Проявление коррупции в современных условиях / В.И. Попов // Матер. конфер. «Коррупция в России: состояние и проблемы». – М.: Инст. МВД России. – 1996. – С. 55–57.
10. Яблоков Н.П. Криминалистика: [учебник для вузов и юрид. факультетов] / Н.П. Яблоков – М.: ЛексЭст, 2003. – 376 с.
11. Лунеев В.В. География организованной преступности и коррупции в России (1997–1999 гг.) / В.В. Лунеев // Организованная преступность и коррупция. Исследования, обзоры, информация. Социально-правовой альманах. – Екатеринбург: ИИТЦ «Зерцало-Урал», 2000. – Вып. 3 – С. 5–15.
12. Мельник М.І. Хабарництво: загальна характеристика, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства. / М.І. Мельник. – К.: Парламентське вид-во, 2000. – 256 с.
13. Основы борьбы с коррупцией (системы общегосударственной этики поведения) / науч. ред. С.В. Максимов и др. – М.: Спарк, 2000.
14. Вишняков А.А. Свободные и демократические выборы как преграда политической коррупции // Организованная преступность, терроризм и коррупция: Криминологический ежеквартальный альманах. – Вып. 1 – М.: Юристь, 2003. – С. 73–75.
15. Лунеев В.В. Политическая коррупция в России (Вступительное слово) // Организованная преступность, терроризм и коррупция: Криминологический ежеквартальный альманах. – Вып. 1 – М.: Юристь, 2003. – С. 71.
16. Камлик М.І. Корупція в Україні. / М.І. Камлик, Е.В. Невмержицький – К.: Знання, 1998. – 186 с.
17. Мельник М.І. Корупція: проблема визначення сутності і поняття / М.І. Мельник. // Вісник Академії правових наук України. – Харків: 1998. – № 2 – С. 12–16.
18. Пундей Сар. Дж. Боротьба з корупцією. Критичний огляд з аналізом міжнародного досвіду / Сар. Дж. Пундей // ТД. Матеріали українсько-американського семінару «Проблеми економічного зростання: питання доброчесності» – Львів. – 1997. – С. 84–87.